

Vesna Pešić

A KOSOVÓI ÉS SZERBIAI VISZÁLYOK LÉNYEGE

1. *A dominancia viszonyai Kosovóban*

Két autochton etnikai csoport azonos területen való együttélésének három lehetséges modellje: a koegzisztencia, az asszimiláció és a dominancia modellje közül Kosovóban már hagyományosan, kultúrtörténetileg megkövesedett képlet formájában a dominancia viszonyai uralkodnak az egymással szemben álló népcsoportok, a szerbek és az albánok között.¹ Ez a képlet még a török hódoltság idején kezdett kialakulni, de csak a 19. században öltött végleges formát, különösen amikor a Berliini Kongresszuson (1878) meghúzták az új államhatárokat. Azóta a dominancia modellje mind a mai napig állandóan csak erősödik. Minden egymást váltó hazai és idegen hatalom, a török, az osztrák, az olasz, a német, a szerb és az albán (miután Kosovo az 1967-es alkotmánymódosítással és az 1974-es alkotmánnyal elnyerte állami-politikai autonómiáját) kisebb vagy nagyobb mértékben az egyik népcsoportot részesítette előnyben a másik hátrányos megkülönböztetésével. Kosovo így már hagyományosan a lázongások, a száműzések, a kényszerű kiköltözések, a betelepítések, és természetesen az erőszakos cselekmények színtere. Tetejébe mindez egy olyan területen ment és megy ma is végbe, amelynek fő jellemzője a nagy gazdasági elmaradottság és szegénység, a patriarchális szokások uralma, az élet törzsi szerveződése, a bürokratikus hatalom kényszere és az egyik etnikai csoport (az albánok) óriási demográfiai növekedése. Ezeket a mélyreható gondokat azonban háttérbe szorítják az egyre hevesebb nemzeti ellentétek és összeütközések, s emiatt még mindig nem artikulálódtak kellőképpen, holott kétségkívül az etnikai összetűzéseket is relaxálnák, de megnyitnák a demokratikus megoldások útját is.

A két népcsoport egymás iránti percepciói hagyományosan teli vannak erőteljes negatív sztereotípiákkal, amelyek a válság pillanataiban könnyen újjáélednek. Ezek a negatív sztereotípiák már a nemzeti kultúrákba is beivódtak. A kölcsönös bizalom légköre sohasem vált valósággá és tartóssá. Erre a háború után sem kerülhetett sor, noha Jugoszlávia Kommunista Pártja ígéretet tett „minden nemzeti kérdés megoldására”, s a legnagyobb vívmányként a „testvériség és egység” jelszavát tűzte zászlajára.

A dominancia viszonyai ekkor sem merültek a múltba, hanem még inkább megerősödtek a kommunista rezsim uralmával. Kosovóban ugyanis, akárcsak Jugoszlávia más részein, a párt lett a dominancia eszköze, s ennek meghódítása biztosította az *abszolút hatalmat*, aminek eléréséért mind a két etnikai csoport kíméletlen harcot vívott egymással. A hatalmi apparátus meghódítását kizárólag a nemzeti érdekek ideologizálása útján lehetett elérni, hiszen ez biztosította a túlerőt a pártban. Ha ezt a feladatot valamelyik etnikai csoport sikeresen végrehajtotta, akkor máris a magáénak vallhatta a dominancia minden tényezőjét: a hatalmi apparátust (közigazgatás, katonaság, rendőrség), a döntő szót a foglalkoztatásban, a vezetői helyek betöltését és a nyilvános tájékoztatási eszközök ellenőrzését. Mindenekelőtt – a biztonsági szervek, az ügyészségek és a bíróságok révén – a győztes csoport szuverén hatalommal dönthetett arról, hogy mi az, ami büntetendő az etnikai csoportok közötti torzalkodásokban, hiszen rendelkezésére álltak a bolsevista egypárti törvényhozás „gumiparagrafusai”, amelyeket mindenfajta vétségre kiterjeszthettek. Magától értetődik, hogy a hatalom meghódításával az adott etnikai csoportnak lehetősége nyílt a „régii számlák kiegyenlítésére”, ami mindig az az érzést erősítette az emberekben, hogy lehetetlen az együttélés Kosovóban.

A háború utáni időszakban (1981-ig) az etnikai dominancia két különböző periódusát tartjuk számon Kosovóban. Az elsőben, 1966-ig, a kisebbséget képező lakosság, a szerbek voltak hatalmon. A szerbek (és Crna Gora-iak) dominanciája azonban nem etnikai tényezőkön alapult, hanem az új kommunista uralom elvein, melyek szerint a hatalmat mindenütt a forradalom és a népfel szabadító háború tagjainak kell átvenniük (az albánok közül kevesen harcoltak ezen az oldalon). Az akkoriban kialakult viszonyokat itt nem tudjuk bővebben dokumentálni. Elegendő, ha csupán az állami szervek etnikai összetételére vonatkozó adatot említjük: a többséget, illetve a tagok csaknem kétharmadát a szerbek alkották, miközben részarányuk a népességben mindössze 28%-os volt.

Ezt követően 1967 és 1981 között az albánok javára billent a mérleg. Ezt Kosovo és Vajdaság állami-politikai autonómiájának létrehozása tette lehetővé.² Az autonómiának ez a mértéke nem okvetlenül jár együtt a többségi népcsoport, esetünkben az albánok dominanciájával. Ám a „pártállam” kontextusában, valamint a két etnikai csoport között már korábbról fennálló viszonyok és a kosovói terület körüli évszázados ellentétek hatására a revansizmust nem lehetett elkerülni.

2. A konfliktus 1981 utáni alakulása

A nyolcvanas évek eleje újabb fordulatot hozott a kosovói viszonyok alakulásában, s ez ad magyarázatot a mai eseményekre is. Akkor ugyanis nyílt összeütközés kezdődött az albán és a szerb lakosság között Kosovo területe kapcsán. A nézetkülönbség pontosabb megfogalmazása csak az idén következett be, de ebben nemcsak a korábbi összetűzések, hanem az utóbbi tíz év eseményei is fontos szerepet játszottak.

A kosovói albánok 1981-ben nagy tüntetéseket rendeztek azzal a követeléssel, hogy Kosovo köztársaság legyen, azaz váljon szuverén nemzeti állammá, amelynek az elszakadásra is joga van, mint Jugoszlávia minden más köztársaságának. A „Kosovo köztársaság” követelés kísérlet volt az albán dominancia intézményesítésére Kosovóban, s még inkább azt a törekvést fejezte ki, hogy Kosovo nem Szerbia területe, sőt a szélsőséges nézetek szerint Jugoszláviához sem tartozhat. Minthogy az albánok össz lélekszámának körülbelül 40%-a Jugoszláviában él, ezek az események tápot adtak annak a törekvésnek is, hogy minden albán egyesüljön a Balkánon.

A tüntetéseket követő első években a kosovói konfliktusokat úgy értelmeztük, mint „jugoszláv problémát”, és mint az ország területi integritásának veszélyeztetésére irányuló próbálkozást. A korábbi ideológiai sémákkal összhangban a „Kosovo köztársaság” követelést „ellenforradalomként” nyilvánítottuk, ami az albánok tömeges letartóztatásához vezetett, és a sokévi börtönbüntetések kiszabásához is törvényes alapot nyújtott. A represszív intézkedések azonban semmit sem javítottak a kosovói állapotokon, s a szövetségi, a szerb és a kosovói hatalmi szervek egyaránt azt hangoztatták, hogy az „ellenforradalmat” nem sikerült elfojtani. Újabbnál újabb programokat dolgoztak ki elsősorban a szerb kisebbség és a Kosovóban élő többi kisebbség védelmében, de az értékelések szerint ezeket sohasem hajtották végre, tehát nem vezettek eredményre. Kiemelték, hogy Kosovóban az albánok saját etnikai csoportjuk javára visszaélnék a hatalommal, nyomást gyakorolnak a szerb lakosságra, hogy kikerüljék Kosovóból való kiköltözködését, s hogy ezáltal „etnikailag tiszta” területet hozzanak létre, amelyet könnyebben Albániához csatolhatnak; sok bűncselekményt követnek el a szerb lakosság kárára azzal a szándékkal, hogy elüldözzék őket, s ezekért a tetteikért nem felelnek a törvény előtt, vagy csak enyhe büntetésekben részesülnek.

Mindezek a vádak egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a Kosovóban élő kisebbségi szerb lakosság részéről, ami 1988-ban végül is „mítíngmozgalommá” terebélyesedett, amelynek fő követelése az volt, hogy Szerbiában egységessé kell tenni a hatalmat, vagyis az autonóm tartományoktól meg kell vonni minden állami funkciót, de különösen azokat, amelyek az állami szervek munkájára vonatkoznak. A nyilvánosság előtt különösen azt hangsúlyozták, hogy saját államukban a szerbek nem lehetnek nemzeti kisebbség, s azt sem engedhetik meg, hogy szerb területen albán állam létesüljön. Ezt a követelést az a tény is alátámasztotta, hogy Szerbiát az 1974-es alkotmány egyenlőtlen helyzetbe hozta a többi nemzeti államhoz képest, mert egyedül Szerbia nem kapott teljes állami szuverenitást a maga egész területén. Így született meg a követelés, hogy „Szerbia váljon olyan köztársasággá, mint amilyen a többi”.

Ezzel egyidejűleg azonban jelentős dezintegrációs folyamatok indultak be Jugoszlávia-szerte, amelyek mögött az egyes köztársaságoknak az a szándéka állt, hogy valóra váltsák „történelmi törekvésüket”, s hogy független nemzeti állammá alakuljanak át (ezek a folyamatok Horvátországban és Szlovéniában a legerőteljesebbek). Emiatt a szövetségi hatalom egyre inkább gyengül, s képtelenné válik arra, hogy megoldja a kosovói problémákat és a többi nemzeti összeütközést.

Jugoszlávia széthullásának eshetősége és a kosovói kérdés elősegítette, hogy Szerbiában új vezetőség álljon a párt élére. Ezúttal egy autoritárius csoport jutott hatalomra, amely hozzájárult a szerb nemzeti ellentámadáshoz azzal az alapvető céllal, hogy helyreállítsa Szerbia állami egységét. A jugoszláv politikai szintéren, a többi nacionalizmusok mellett, ekkor jelenik meg a szerb nacionalizmus. Deklaratíván az volt a fő célkitűzés, hogy védelmet nyújtson a szerb nemzeti kisebbségeknek; ennek érdekében fogalmazták meg követelésüket, hogy mielőbb módosítani kell a JSZSZK és a Szerb SZK alkotmányát, mert ez a köztársaság csak így terjesztheti ki ellenőrzését a tartományi szervek munkájára. Ezt a célját a szerb alkotmány módosításának elfogadásával 1989 márciusában el is érte. Mindkét tartomány, Kosovo és Vajdaság állami funkcióit a köztársasági szervek ellenőrzése alá helyezték; a tartományi képviselőházak többé nem emelhetek vétőt a köztársasági alkotmány módosításaira.

Mindezeket a változásokat erőteljes albánellenes propaganda kísérte, s megtorlás érte mindazokat az albánokat, akik szembeszegültek az alkotmányváltozásokkal. Az ellenállás azonban tömeges tüntetésekből is kifejezésre jutott, amelyeket nem lehetett ellenőrzés alá venni, ezért 1989 elején a szövetségi szervek rendkívüli intézkedésekhez folyamodtak. A kosovói lázongások során az elmúlt két évben több tíz albán esett áldozatul (a hivatalos adatok eltérnek az Emberi Jogok Kosovói Bizottságának adataitól), emberek százait „izolálták”, több ezret pedig bebörtönöztek, elbocsátották a munkahelyéről, és különféle tortúrának vetette alá a rendőrség.

Végezetül ez év júliusában a kosovói képviselőház küldöttei autonóm föderális egységgé nyilvánították Kosovót. Válaszként erre a lépésre Szerbia felfüggesztette a kosovói képviselőház és minden hatalmi szerv munkáját, később pedig más területeken is átvette az irányítást, többek között az egészségügyben, a közoktatásban, a vállalatokban stb. Felfüggesztették az albán nyelvű tájékoztatói eszközök tevékenységét is a „szeparatista propaganda” terjesztése miatt.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy ez idő alatt teljesen megszűnt mindenfajta kommunikáció a Kosovóban élő két etnikai csoport között. Ez volt a következménye a teljes nemzeti bezárkózásnak, miután a szerbek a fennálló rezsim, az albánok pedig saját nemzeti politikai szervezeteik mögött sorakoztak fel. Ebben a felzárkózásban – a nemzeti állam védelmezése céljából – külön is jelentős, hogy ilyen körülmények között az egyének emberi, polgári és politikai jogait nem lehet megkülönböztetni a kollektív nemzeti érdekektől, s az egyéni jogok még kevésbé emelkedhetnek a kollektív jogok fölé. Ezért sem voltak komolyabb kilátások arra, hogy Kosovóban megvalósuljon a jog uralma, az egyenlő bánásmód minden polgár estében, nemzeti hovatartozástól függetlenül. Kosovóban tehát ezúttal is a dominancia, nem pedig a koegzisztencia modellje érvényesül.

Összefoglaló

Eddigi fejtegetésemből, gondolom, kitűnik, hogy az albánok és a szerbek összeütközésének lényege a kosovói terület feletti szuverenitás kérdése: a két

etnikai csoport egyaránt jogot formál erre a területre, s azért harcol, hogy a szerbek illetve az albánok vegyék át a hatalmat fölötté. Az albánok nem tartják magukat nemzeti kisebbségnek, mert lélekszámuk szerint óriási többséget képeznek Kosovóban, s ennek alapján jogot formálnak arra, hogy itt létrehozzák saját államukat. Szerintük már csak azért sem lehetne nemzeti kisebbség, mivel az albánoknak csaknem a fele Jugoszláviában él. Lélekszámuk egyes jugoszláv nemzetekénél is nagyobb, márpedig azoknak saját államuk van. Ezért követelik, hogy ismerjék el nemzeti státusukat, s egyenrangúságuk kifejezéséeként kapják meg ugyanazt az állami szuverenitást, amelyet Jugoszlávia más nemzetei élveznek. Ez a legfőbb követelésük, és semmi más nem elégítheti ki őket, tehát az összes egyéni és kisebbségi jogok elismerése és tiszteletben tartása sem. Ez a követelés pedig azt jelenti, hogy létre akarják hozni saját nemzeti államukat, ami Jugoszlávia további destabilizálódása esetén megkönnyíthetné számukra az Albániával való egyesülést.

Szerb oldalról kiemelik, hogy az albánok nemzeti kisebbséget képeznek, s el kell fogadniuk aényt, hogy Szerbiában élnek, ami megköveteli a polgári lojalitást. Szerbia nem fogja megengedni, hogy a maga területén albán állam jöjjön létre, mert ez Kosovo elvesztését jelentené. Nincs olyan nemzetközi vagy másfajta előírás, amelynek alapján az albánok, mint kisebbség, jogot formálhatnak valamilyen állami autonómiára. Hogy egy ideig mégis ilyen autonómiát élvezhettek, az csupán a hatvanas években kialakult erőviszonyok következménye volt, amelyek többé nem érvényesek. Ugyancsak hangsúlyozzák, hogy az albánok minden olyan kollektív jogot megkaphatnak, amelyek optimálisan beleértendők egy kulturális és területi autonómiába. Ez tehát egy olyan autonómia lenne, amelyben Kosovót semmiféle önálló állami hatáskör nem illetné meg. Ezzel az érveléssel összhangban dolgozták ki Szerbia új alkotmányát is, amelyet a köztársasági képviselőház szeptember végén léptetett hatályba.

Felvetődik a kérdés, hogy van-e mód az ilyesfajta etnikai konfrontációk enyhítésére és esetleges megoldására? A kedvező kimenetel lehetőségét nagymértékben akadályozza az általános helyzet Jugoszláviában, amelynek legfőbb jellemzője a nemzeti szuverenitás iránti megszállottság, tekintet nélkül az áldozatokra és az árra, amelyet fizetni kell érte. Szerintem az egyetlen esély mégis a párbeszéd, amelyhez megfelelő eljárást kell kidolgozni, hogy lehetővé váljon az együttélés minden kérdésének tisztázása Kosovóban. Ez azt jelentené, hogy az albánok elállnak a szecesszionizmustól, a Szerb Köztársaság pedig kötelezettséget vállal az összes emberi és kisebbségi jogok szigorú tiszteletben tartására. Csak ezen az alapon jöhet létre konszenzus Kosovo politikai szubjektivitásának mértékéről. Az ilyen folyamatokhoz azonban előbb – Kosovóban, Szerbiában és Jugoszláviában egyaránt – biztosítani kellene a legfőbb előfeltételeket: a politikai demokráciát és a jog uralmát, ami nélkül nem lehet dialógusba kezdeni a kollektív jogokról annak a kockázata nélkül, hogy még inkább kiterjedjenek a nemzeti összetűzések, amelyek az államhatárok kérdésében háborúig fajulhatnak.

A dominancia modellje tehát ismételten inadekvát válasznak bizonyult a kor kihívására. A jelenleg végbemenő korszakos változások azonban Európa keleti, középső és déli részeiben reális lehetőséget képeznek a demokratikus opció

győzelmének, s mindazok, akik ezt nem fogadják el, nemcsak a saját fejlődésüket, hanem Európa békéjét is veszélyeztetik. Ezért meggyőződésem, hogy ellentétben a letűnőben levő kommunista és az előretörő nacionalista totalitarizmussal, továbbra is reális kilátásai vannak az európai demokratikus alternatíva sikeres érvényesülésének.

Jegyzetek

- ¹ Beszámolómnak ez a része magában foglalja annak a Független Bizottságnak a megállapításait, amelynek munkájában én is részt vettem, s amelyet a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezés Egyesülete (UJDI) alakított meg a szemben álló kosovói etnikai csoportok dialógusának megnyitása érdekében.
- ² A két tartomány, Kosovo és Vajdaság az 1974-es alkotmánnyal egyedülálló mértékű állami és politikai autonómiát kapott, amely a művelődési-közoktatási elemek mellett a következőkre is kiterjedt: a tartományi alkotmány meghozatala; önálló törvényhozás, biztonsági szervek, bíróságok (beleértve az alkotmánybíróságot is); közvetlen, tehát a köztársaság közvetítése nélküli részvétel a szövetségi szervekben és az államelnökségben; a tartományi képviselőház vétőjoga a szövetségi és a köztársasági törvényekre és alkotmánymódosításokra; képviselői jog a köztársasági képviselőházban, amely a köztársaság tartományokon kívüli területén illetékes, miközben a köztársaság nem avatkozhatott be a tartományi döntésekbe stb. Valójában a köztársaság és a tartományok helyzete állami-jogi funkcióik tekintetében csaknem kiegyenlítődtek.

Rezime

Suština sukoba na Kosovu i u Srbiji

Sukob Albanaca i Srba je oko suvereniteta nad teritorijom Kosova: dve etničke grupe polažu pravo na tu teritoriju i bore se oko uspostavljanja srpske odnosno albanske vlasti na njoj. Albanci smatraju da oni nisu nacionalna manjina već, po svom broju, čine ogromnu većinu stanovništva na Kosovu. Zato traže da im se prizna status naroda čija ravnopravnost će se izraziti u priznavanju istog državnog suvereniteta kao i ostalim narodima u Jugoslaviji.

Srpska strana ističe da Albanci predstavljaju nacionalnu manjinu i da moraju prihvatiti činjenicu da žive u Srbiji, što podrazumeva i građansku lojalnost. Srbija neće pristati da se na njevoj teritoriji pravi albanska država, jer to znači i gubitak Kosova. Takođe se ističe da Albanci mogu dobiti onoliko kolektivnih prava koliko se optimalno podrazumeva pod kulturnom i teritorijalnom autonomijom. A to znači autonomiju bez samostalnih državnih nadležnosti pokrajine Kosovo.

Posebnu teškoću za rešavanje ovih sukoba predstavlja opšta situacija u Jugoslaviji koju karakteriše opsednutost nacionalnim suverenitetom, bez obzira na žrtve i cenu koju treba platiti. Autor smatra da bi trebalo otvoriti šanse za dijalog stvaranjem adekvatne procedure koja bi omogućila raspravu o svim pitanjima zajedničkog života na Kosovu. Za takve procese neophodno je ostariti na Kosovu, Srbiji i Jugoslaviji one ključne preduslove – političku demokratiju i vladavinu prava – bez kojih se dijalozi o isključivo

kolektivnim pravima ne mogu otvoriti bez rizika od eskalacije nacionalnih sukoba, sve do rata oko državnih granica.

Model dominacije pokazao se, još jednom, kao neadekvatan odgovor na izazove vremena. Upravo savremen previranja u istočnoj, srednjoj i južnoj Evropi nude realnu mogućnost demokratske opcije, a svi oni koji je ne prihvataju dovode u pitanje ne samo sopstveni razvoj nego i sam mir u Evropi.

Summary

The Essence of the Conflicts in Kosovo and in Serbia

The conflict of Albanians and Serbians is on account of the sovereignty over the territory of Kosovo: two ethnic groups have claim to this territory and they struggle for establishing Serbian i.e. Albanian power on it. The Albanians consider that they are not minority but, according to their number, they make the great majority of the population of Kosovo. For that reason they demand the recognition of the status of the nation, the equality of which will be expressed in recognizing the same state sovereignty as for the other nations in Yugoslavia. The Serbian part emphasizes that the Albanians represent a national minority and they should accept the fact that they live in Serbia that means civil loyalty, too. Serbia will not agree to establish the Albanian state on its territory because it means the loss of Kosovo at the same time. It is also underlined that the Albanians may get as many collective rights as many is optimally understood under cultural and territorial autonomy. That means an autonomy without independent state authorities of the Province of Kosovo.

Special difficulty in solving these conflicts represents the general situation in Yugoslavia, being characterized by the obsession with national sovereignty, disregarding the victims and price that must be payed for. The author considers that chances should be opened for dialogues by defining adequate procedures, enabling discussions about all the questions of common life in Kosovo. For such processes those key prerequisites – political democracy and the rule of law – should be realized in Kosovo, Serbia and Yugoslavia, the lack of which makes impossible to open the dialogues about exclusively collective rights without the risk of escalation of the national conflicts up to the war owing to the frontiers. The model of domination proved to be – once more – an inadequate answer to the challenges of the time. Exactly the contemporary disturbances in Eastern, Middle and Southern Europe offer real possibilities of democratic option and all those who do not accept it, endanger not only their own development but also the peace in Europe.